

Márfai Molnár László

Határokon át, határokon túl

(Szilárdi Béla: Határtalan zsongásban)

Nem ennek az írásnak a feladata bemutatni Szilárdi Béla alkotói pályáját, hiszen ezt megteszi ő maga, abban a könyvben, amiről ez a recenzió szólni kíván. Így sokféle ágazó életútjának és alkotóművészetének néhány mozzanatára itt csak röviden, mintegy a szövegbe való belépésként utalok. A kötetbe foglalt élettörténet főszereplője az 1960-as években a hazai könnyűzenei élet egyik meghatározó egyénisége volt szerzőként és előadóként, az utóbbi negyedszázadban pedig képzőművészeti alkotásaival vált ismertté. Közben Budapestről az 1971-es évek elején az akkori Nyugat-Németországban telepedett le, ahol többek között volt zenepedagógus és alkalmazott grafikus, majd az 1990-es évektől egy Vas megyei faluban, Gutaházán él és alkot.

Szilárdi Béla Határtalan zsongásban című kötetének borítóján a következő műfaji meghatározás is szerepel: életmű regény. Azonban az olvasás nyomán kiderül, hogy a szöveg nem önéletrajzi regény. Szükséges ez a regény/szöveg distinkció, hogy a mű értékeit kellőképpen méltányolhassuk. Az önéletrajzi regényt nem a fikciónagyobb aránya különbözteti meg Szilárdi írásművétől, hiszen a regény a szerző személyes életanyagából szinte bármennyit felvehet anélkül, hogy fikció mivoltából veszítene. Nem is a fiktív és valós megkülönböztetése a mérvadó, hiszen éles határ nincs közöttük, inkább folyamatos az átmenet. Esetünkben arra a felfogásra utalok, mely szerint minden összefüggő szöveg elbeszélő természetű, beleértve akár a történeti vagy bármiféle tudományos munkát. A szöveg belső összetartó erejét tehát nem fiktív jellege, hanem az elbeszélői aktivitás eredménye, a narratíva teremti meg, amely képes egységes történet keretébe ágyazni különböző eseményelemeket.

És ami talán a legfontosabb, az elbeszélés eredményeként kiképződik az önmagában is többretegű narratív identitás. Azonosságunk eszerint nem valami készen kapott, már eleve meglévő adottság, hanem elbeszélő tevékenység eredménye. Így nem túlzás azt állítani, hogy önazonosságunkon való folyamatos munkálkodásként érve a narráció mindannyiunk életfeladata lesz.

A szövegszerűségnek ez a mindenre kiterjeszhetősége, a „minden szöveg, minden elbeszélés” látszólagos homogenitása azonban megtöri a nyelviséghez való viszony két vonatkozásán. Az egyik ilyen a nyelv figuratív technikáinak eltérő aránya a szövegen belül. A hagyományosan értett szépirodalmi regényszerűséget az teszi felismerhetővé, hogy alakzatai metaforikus értelemre utalnak, ezért az irodalmi befogadáshoz nem kell kilépnünk a szövegek világából. Míg az ettől való eltérés mindig igényli az olvasó részéről a szöveghez képest külső referenciavilágnak az elfogadását, a fiktívból való kilépést. A másik, ehhez kapcsolódó jelleg magához a nyelvhez való viszony. A fikcionalitás esetén a nyelv a végső adottság, míg a referenciális feltételezi a beszéd intranszparenciáját, azt, hogy általa valami nyelven túli is megjeleníthető.

Szilárdi Béla művétől tehát meg kell vonnunk az önmeghatározásban szereplő műfaji definíciót, azért, hogy jobban érthessük ennek a fajta szövegalkotási módnak a voltaképpeni tétjét. Ha mindenképpen ragaszkodunk a műfaji megnevezéshez, a Határtalan zsongásban vallomásos ihletésű önéletrajz, amely közel hét évtized életeseményeit kísérli meg szöveggé formálni. Az író ilyen időtávlatban az események alapos rostálására kényszerül, miközben meg kell teremtenie az élettörténekek koherenciáját, hiszen a végső tétje az ilyesfajta írásmódnak a belső értelemmel, jelentőséggel teli életnek a felmutatása. A szerkesztőelv ebben az esetben a művészi alkotásra épülő élet kibontakozása, amelynek során annak egyes szakaszaiban különböző arányban váltakozik az előadó és alkotóművészet, a zene és a képzőművészet szerepe. Az évtizedek távlatából rajzolódik ki az elbeszélésből, hogy a zenei elkötelezettség jó ideig csak alkalmanként adja át helyét a festészetnek, a fotóművészetnek, a filmmel való kísérletezésnek, sőt az 1960-as évek második felében az akkori könnyűzene válik meghatározó területté, hogy majd Szilárdi Béla élete negyvenes éveitől váljék számára újra középpontivá a festészet.

A kötet szövege nem csupán az eddigi tevékeny élet összefoglalása az emlékek segítségével, hanem az elbeszélés révén azok a térbeli törések is áthidalhatóvá válnak, amelyek az elbeszélő életében többször is bekövetkeztek. A korábban említett különbségtétel fiktív és referenciális próza között, ahogy utaltunk rá, viszonylagos. Ezt jelzi, hogy Szilárdi műve első oldalain, a gyerekkori emlékek között egy átmeneti nyelvcsere elbeszélése is olvasható. Az elbeszélő a háborút követő înséges időkben, hatévesen néhány hónapra Belgiumba kerül egy családdal. Hazatérve, a pályaudvaron, családtagjai között derül ki, hogy magyar anyanyelvét flamandra váltotta a kint töltött idő alatt – anélkül, hogy tudott volna erről.

„Miközben beszélek, látom előbb ijedt, majd vidám tekintetüket. Érzem, hogy dühös leszek, mert nem értik, mit magyarázok nekik. Hangosan, kiabálva hadonászok, ők meg nevetnek. Évek múlva – még mindig vidáman – mesélik a történet további részleteit. Miután sejtették, hogy flamandul beszélek, és ezért nem tudtam magam megértetni, kerestek valakit, aki beszélte a nyelvet. A Bakáts téren akkoriban egyházi iskola működött, ahol egyik pap beszélt flamandul. Emlékszem, milyen örömet éreztem, amikor beszélgetni kezdtünk, és végre akadt valaki, akivel szót értettem.”

Ennek a különös gyermekkori emlékek a jelentősége csak az életsors nagyobb távlatában nyeri el értelmét, ami esetünkben azt is jelenti, hogy metaforikus természetűre tesz szert. Ez a vonás a szépirodalmi jellegre utal. Azonban itt másról is szó van, hiszen az elbeszélői hang és az elbeszélő én azonossága a szöveg első mondatától az utolsóig fennáll. Ettől lesz életrajzilag hiteles és dokumentumként is értelmezhető a szöveg, azáltal, hogy a beszélő hang kötve van a megszólalás helyéhez és idejéhez, hogy életéből annyit mutathat be, arra és úgy emlékezhet, amennyit az elbeszélés pillanatában jelentősként felidézhet. Minden újabb esemény nyomán életrajzunk átrendeződik, más válik fontossá, mint korábban, míg a fikciós művek elbeszélője függetlenül az elbeszélő éntől, szinte szabadon kalandozik a regény terében. Nem véletlen tehát, hogy Szilárdi Béla mikor, hogyan fogott a visszaemlékező munka írásába, és mikor fejezte be azt. Bizonyos évszámok már a gyermekkortól jelentőségre tesznek szert a hozzájuk kötődő életesemények miatt, de bizonyos sorsfordulók, élménykörök is összefüggő szigetként emelkednek ki a múltból. Megrázóak az emlékek 1956 őszéről, és elgondolkodtató, amint felidézi, ahogy a következő évek félelemmel teli légkörében lassan újra megjelennek Magyarországon a művészi kezdeményezések.

A könyv gazdag emléktanyájából egy élménykört szeretnék kiemelni, aminek sajátossága talán úgy fogalmazható meg, hogy az egymástól olyannyira eltérő társadalmi rendszerek közel egyidejű megtapasztalása, valóságosságuk megélése, éskésőbb, az emlékekből felidézve

valószerűtlenné válásuk, mint az egykori Szovjetunió világa, vagy akár az 50-es, 60-as évek Magyarországa. Az is elgondolkodtató, hogy egy ilyen világban mihez lehetett kezdeni a rendelkezésre álló belső szabadsággal. Szilárdi Béla emlékein át az alkotó emberek közege olyan szabad szigetként jelenik meg, amelynek határát a hatalommal való ütközések teszik érzékelhetővé. Az emigrációt követően kiderül, nyugaton sem konfliktusmentes az alkotói munka ebben az időben, de egész mások a mozgásterek, az átjárások, mások a léptékek, a távlatok. Ami közös volt az akkori Kelet- és Nyugat-Európa társadalmában, és joggal meghökkentette a térségünkből érkezőt, az élet mélységes átideologizáltsága. Fontos különbség persze, hogy mindez mifelénk hatalmi kényszer eredménye volt akkoriban, míg nyugaton olyan társadalmi-kulturális folyamatok vezettek el ide, melyeket el lehetett fogadni, de el is lehetett utasítani, hiszen a demokrácia viszonyai már akkor is lehetővé tették ezt.

Úgy vélem, nélkülözhetetlen Szilárdi Béla alkotásainak megértéséhez, hogy művészi gyakorlata mögött ott van az a fajta gondolati törekvés, amely képes volt magát függetleníteni az ideologikus gondolkodástól már az 1970-es években is. Szilárdi ez idő tájt, Nyugat-Németországban, eredetiben Nietzsche, Heidegger és Wittgenstein műveit olvassa – mintegy szellemi háttérrel találva magával hozott, előítéleteket kerülni igyekvő karakteréhez.

Szilárdi Béla művének egyik meghatározó értékét akkor méltányolhatjuk igazán, ha különbséget teszünk emlékezés és reflexió, mint tisztán múltra és tisztán jelenre vonatkozó tevékenység között: a gyakorlatban, életünk során a kettő csak ritkán és nehezen választható szét, gyermekkori, ifjúkori élményeink egykori reflexióit csak az emlékezésen át érhetjük el, miközben joggal tarthatunk attól, hogy valami fontos mégis a feledés veszteséglistájára kerül. A múltból nyert éles képeket, esetleg összefüggő jeleneteket, cselekménysorokat felidéző hangot egyszerre tekinthetjük az önmegőrzés és a tanúságtétel mélyen emberi gesztusának. Annak, amelynek egyik lehetséges értelme valahol a másik ember elfogadásában rejlik, abban a valójában, amilyen életsorsa révén vált számunkra megmutatkozóvá. Ideillőnek érzek idézni Szilárdi Béla kötetének egyik utolsó bekezdéséből, amely a Vas megyei kis faluban, Gutaházán való megtelepedésükhöz kapcsolódik:

„-Hogy érzed? Az itteniek befogadtak?

- Az első hónapokban (hátunk mögött) csak a németek voltunk. Aztán, amikor jobban megismertek: németek, akik magyarul beszélnek. Később Szilárdi úr lettem, majd művész úr. Mostanság Béla bácsinak szólítanak.”

(Hanga Kiadó, Budapest, 2009.)